Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης-Μεταφραστής

https://www.papadiamantis.net/aleksandros-papadiamantis/metafrastiko-ergo/a-p-metafrazon

Οι μεταφράσεις του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και η ιστορία του Thomas Gordon

7 Αυγούστου, 2025 by Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού

Οι μεταφράσεις του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και η ιστορία του Thomas Gordon

---

«Ελεύθερο Βήμα»

Από την Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού.

Η Αργολική Αρχειακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού, δημιούργησε ένα νέο χώρο, το «Ελεύθερο Βήμα», όπου οι αναγνώστες της θα έχουν την δυνατότητα να δημοσιοποιούν σκέψεις, απόψεις, θέσεις, επιστημονικά άρθρα ή εργασίες αλλά και σχολιασμούς επίκαιρων γεγονότων.

Δημοσιεύουμε σήμερα στο «Ελεύθερο Βήμα», την πραγματικά ενδιαφέρουσα ανακοίνωση της κυρίας Λαμπρινής Τριανταφυλλοπούλου, φιλολόγου, και φιλολογικής επιμελήτριας της «Ιστορίας» του Γκόρντον, στην ημερίδα-αφιέρωμα στον μεγάλο Σκώτο στρατηγό, μεγαλοκτηματία και περιηγητή, Τόμας Γκόρντον που πραγματοποιήθηκε, το Σάββατο, 5 Απριλίου 2025, στην αίθουσα εκδηλώσεων του Βυζαντινού Μουσείου, στους Στρατώνες του Καποδίστρια, στο κέντρο του Άργους, με θέμα «Η ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του Σκώτου Στρατηγού Τόμας Γκόρντον», και σκοπό να αναδείξει την ιστορική σημασία του έργου, την προσφορά του Γκόρντον στον ελληνικό Αγώνα, καθώς και τη σπουδαία συμβολή του Παπαδιαμάντη στη διατήρηση και διάδοσή του.

Από τους πρώτους φιλέλληνες ο Γκόρντον συμμετείχε ενεργά και ποικιλότροπα στον ελληνικό αγώνα. Επιστρέφοντας το 1831 στη Σκωτία άρχισε ως αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων τη συγγραφή εκτεταμένης, δίτομης εντέλει, ιστορίας: την «Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως» από την οποία μεταφρασμένη το 1840 στη Λειψία άντλησε πληροφορίες ο Πέτερ Φον Ες, όταν στο Μόναχο δούλευε τον κύκλο έργων γύρω από την Επανάσταση.

Στο Άργος έκτισε την περίφημη οικία Γόρδωνος το 1829 και γι' αυτό μερικά χρόνια αργότερα η γειτονιά ονομαζόταν συνοικία Γόρδωνος, πρώην Αρβανιτιά επί τουρκοκρατίας.

Το πλήρες έργο του μεταφράστηκε με ιδιαίτερη λογοτεχνική δεξιότητα από τον κορυφαίο Έλληνα πεζογράφο Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη το 1904 και παρέμεινε ανέκδοτο για περισσότερο από έναν αιώνα, έως ότου κυκλοφορήσει σε έκδοση το 2015.

Στην ημερίδα μίλησαν και οι κύριοι Πασχάλης Κιτρομηλίδης, καθηγητής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και ακαδημαϊκός, με θέμα: «Η συμβολή του έργου του Γκόρντον στην Επανάσταση του 1821», και Βασίλης Δωροβίνης, πολιτικός επιστήμονας και ιστορικός, με θέμα: «Το αρχείο του Γκόρντον και το σπίτι του στο Άργος».

https://argolikivivliothiki.gr/2025/08/07/alexandros-papadiamantis/

«Οι μεταφράσεις του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη και η ιστορία του Thomas Gordon»

Στη μνήμη του Άγγελου Μαντά και της Αγλαΐας Κάσδαγλη

Ο **Αλεξάνδρος Παπαδιαμάντης** εργαζόταν ως μεταφραστής σε εφημερίδες, από τα γαλλικά και τα αγγλικά. Ήταν αυτοδίδακτος, ως επί το πλείστον, στις ξένες γλώσσες (είχε διδαχθεί μόνο λίγα γαλλικά στο Ελληνικό Σχολείο και το Γυμνάσιο). Παρακολούθησε τις πρώτες σχολικές τάξεις στη Σκιάθο, την τελευταία τάξη του Ελληνικού Σχολείου στη Σκόπελο, τις γυμνασιακές τάξεις στη Χαλκίδα, τον Πειραιά και την Αθήνα. Η σχολική εκπαίδευσή του ήταν άτακτη, με δύο τριετείς παύσεις και άλλες μικρότερες διακοπές, που οφείλονταν κυρίως σε οικονομικές δυσχέρειες.

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης το 1908. Κάτω δεξιά η υπογραφή του. Συλλογή Δ. Φιλάρετου.- Ο Φιλέλληνας, ιστορικός και επικεφαλής του μικτού τάγματος στην πολιορκία της Τρίπολης, Τόμας Γκόρντον, έργο του Καρλ Κρατσάιζεν, Πόρος, 13 Απριλίου 1827.Επιζωγραφισμένη λιθογραφία.

Πήρε το απολυτήριό του από το Βαρβάκειο Γυμνάσιο τον Σεπτέμβριο του 1874, σε ηλικία 23 ετών. Το ίδιο έτος γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, όπου παρακολούθησε μερικά μαθήματα. Είχε φιλικές σχέσεις με τον εκδότη και βιβλιοπώλη Σπυρίδωνα Κουσουλίνο και στο βιβλιοπωλείο του είχε την ευκαιρία να μελετήσει και ξενόγλωσσα βιβλία και να γνωρίσει τα έργα ξένων συγγραφέων από το πρωτότυπο. Συντηρήθηκε κατά τα φοιτητικά του χρόνια στην Αθήνα με οικονομική βοήθεια από την οικογένειά του και με παραδόσεις μαθημάτων. Πτυχίο δεν πήρε, καθώς δεν προσήλθε ποτέ στις εξετάσεις του Πανεπιστημίου. Κλήθηκε στο στρατό σχεδόν τριαντάχρονος, κατά την επιστράτευση του 1880 και υπηρέτησε μέχρι το καλοκαίρι του 1881.

Το 1882 προσλαμβάνεται στην *Εφημερίδα* και μέχρι το 1908 που επιστρέφει οριστικά στο νησί του, **βιοπορίζεται ως μεταφραστής** στα αθηναϊκά δημοσιογραφικά γραφεία. Σ᾽ ένα όψιμο διήγημά του, με τίτλο «Το γράμμα στην Αμερική», γράφει:

«[…] ***ὅπως κυβερνᾶται, ἢ μᾶλλον ὅπως φέρεται ὁ κόσμος, μὲ τὴν ψευδομανίαν, μὲ τὴν τυφλὴν πρόληψιν, μὲ τὴν κωφὴν φήμην, εἶχε διαδοθῆ καὶ πιστευθῆ εἰς τὸ χωρίον ὅτι τάχα ἐγὼ ἤξευρα πολλὲς γλῶσσες.“Ὅλες μὲ τὰ γράμματά τους καὶ τὶς μιλιὲς φαρσί”.***

Κ᾽ ἐγὼ πράγματι δὲν ἤξευρα οὔτε μισὴν γλῶσσαν νὰ μιλήσω, εἶχα δὲ ἐκμελετήσει κατ᾽ ἰδίαν ὅ,τι ἐκ τῶν ξένων γλωσσῶν εἶχα μάθει, χάριν φιλολογικῆς ἀπολαύσεως, εἶτα ἐξ ἀνάγκης καὶ πρὸς βιοπορισμόν, καὶ εἰργαζόμην ὡς μεταφραστὴς εἰς τὰς

***ἐφημερίδας, οὐδέποτε ὡς κουριέρης εἰς τὰ ξενοδοχεῖα –ἀλλ᾽ οὔτε εἶχον ἀνατραφῆ μὲ γκουβερνάνταν – διὰ νὰ ὁμιλῶ ξένας γλώσσας*».**

Στις εφημερίδες μετέφραζε κάθε λογής κείμενα, ό,τι του ανέθεταν κάθε φορά οι εργοδότες. Άλλοτε τηλεγραφήματα, ειδήσεις και άρθρα, άλλοτε μυθιστορήματα που δημοσιεύονταν σε συνέχειες. Οι μεταφράσεις του δημοσιεύονταν ανυπόγραφες στις εφημερίδες, αλλά ορισμένα μυθιστορήματα κυκλοφόρησαν έπειτα σε τομίδια και αναφέρεται εκεί το όνομά του. Με τον **Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο** (τον πατέρα μου) είχαμε πραγματοποιήσει παλαιότερα έρευνα στις ανυπόγραφες μεταφράσεις των εντύπων που συνεργάστηκε. Συνδυάζοντας τις εξωτερικές μαρτυρίες που συγκεντρώσαμε με τα εσωτερικά τεκμήρια που μας παρέχει το ίδιο το κείμενο των μεταφράσεων, έχουμε σε μεγάλο μέρος ιχνηλατήσει τη μεταφραστική του διαδρομή, επιβεβαιώνοντας την πατρότητα πολλών ανυπόγραφων μεταφρασμάτων.

Από το 1882 μέχρι το 1890 εργάζεται κυρίως στην *Εφημερίδα*, με εργοδότη αρχικά τον Δημήτριο Κορομηλά και κατόπιν τον Αριστείδη Ρούκη. Μεταφράζει άρθρα, ειδήσεις, λογοτεχνικά έργα δημοφιλών τότε Γάλλων συγγραφέων – του Ζωρζ Ονέ, του Ζιλ Κλαρετί, του Φρανσουά Κοππέ. Στις μεταφράσεις του περιλαμβάνονται περιπετειώδη μυθιστορήματα λησμονημένων σήμερα επιφυλλιδογράφων – έργα με τίτλους όπως *Ο Ανδρείος των Ανδρείων*, *Ολωναίος ο υιός της τρικυμίας*, *Ο Βασιλεύς των επαιτών* – αλλά και έργα μεγάλων συγγραφέων, όπως μια νουβέλα του Γκυ ντε Μωπασσάν και *Το έγκλημα και τιμωρία*, του Ντοστογιέφσκι, που μεταφράστηκε από τα γαλλικά.

Ακολούθως, για ένα διάστημα γύρω στο 1891-1892 δίνει μεταφράσεις άρθρων και διηγημάτων στο περιοδικό *Εικονογραφημένη Εστία*, που διηύθυνε τότε ο Γεώργιος Δροσίνης.

Προς το τέλος του 1892 τον προσλαμβάνει **ο εκδότης Βλάσης Γαβριηλίδης**, ο οποίος του αναθέτει μεταφράσεις όχι μόνο για την εφημερίδα ***Ακρόπολη***, αλλά και για τις άλλες εκδόσεις του, όπως το περιοδικό *Το Νέον Πνεύμα* (1893-1894). Για τον Γαβριηλίδη εργάστηκε ως μεταφραστής κυρίως «εκ του αγγλικού». Σταχυολογεί από τις εφημερίδες παράξενες ειδήσεις για τη στήλη «νέα και περίεργα» και μεταφράζει κείμενα κάθε λογής: άρθρα που αφορούν επιστημονικές ανακαλύψεις και εφευρέσεις, ένα αμερικανικό βιβλίο με ασκήσεις γυμναστικής, ευθυμογραφήματα του Μαρκ Τουέιν και του Τζέρομ Τζέρομ, μυθιστόρηματα, βιβλία ανταποκριτών για τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 κ.ά.

Από τις ωραιότερες μεταφράσεις του ήταν το μυθιστόρημα *The Manxman* του Χωλ Κέιν, που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην *Ακρόπολη* το 1895 με τίτλο *Ο Μαξιώτης* και αγαπήθηκε από το αναγνωστικό κοινό. **Ο λογοτέχνης Γιάννης Βλαχογιάννης** είχε στείλει επαινετική επιστολή προς τη σύνταξη:

***«Νομίζω ὅτι πρώτην φορὰν ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑλλάδι τόσον ἔξοχον μυθιστόρημα, σὰν τὸν Μαξιώτη σας. Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἡ διεφθαρμένη ἐκ τῶν ἀφυσίκων καὶ ψευδῶν γαλλικῶν μυθιστορημάτων, ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία, ἡ μὴ γνωρίζουσα ποῦ πορεύεται, ἡ ἑλληνικὴ μυθιστορία, ἡ ἑλληνικὴ διηγηματογραφία ὀφείλουν μεγάλην εὐγνωμοσύνην εἰς τὴν Ἀκρόπολιν διὰ τὸ γερὸν καὶ ὄχι σάπιον ἀνάγνωσμα ποὺ τοὺς χορηγεῖ, διὰ τὸ θαυμάσιον ὑπόδειγμα ποὺ τοὺς χαρίζει* […]. *Ἐπίσης ἄξιος θερμῶν συγχαρητηρίων εἶνε καὶ ὁ κ. Μεταφραστὴς διὰ τὴν ἔξοχον μετάφρασίν του, τὴν ὁποίαν μετὰ τόσης φιλοκαλίας μᾶς ἐχάρισε».**

Τον Μάρτιο του 1898 ο Παπαδιαμάντης είχε αποχωρήσει από το μεταφραστικό επιτελείο του Γαβριηλίδη αλλά αποδέχτηκε την πρόταση να μεταφράσει τον ***Βίο του Χριστού*** του αγγλικανού κληρικού Φρειδερίκου Φάρραρ που κυκλοφόρησε σε φυλλάδια από τα «Καταστήματα της Ακροπόλεως».

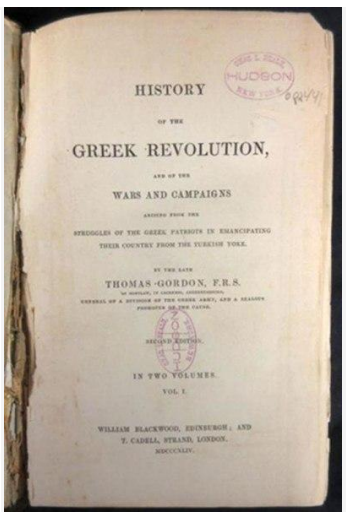
Καθώς περνούν τα χρόνια ο Παπαδιαμάντης δεν αντέχει πλέον την καλύτερα αμειβόμενη αλλά εξουθενωτική εργασία του συντάκτη ξένων ειδήσεων, με το πιεστικό και απρόβλεπτο ωράριο, και περιορίζεται σε μεταφράσεις λογοτεχνικών κειμένων για τις επιφυλλίδες. Οι μεταφραστές όμως έχουν πληθύνει, **οι αμοιβές είναι χαμηλότερες** και δύσκολα τα βγάζει πέρα. Κατά τα έτη 1900 -1903 στις εφημερίδες *Το Άστυ* και *Νέον Άστυ* όπου εργάζεται, με διευθυντή τον Δημήτριο Κακλαμάνο, μεταφράζει μέσω γαλλικού τέσσερα διηγήματα του Τσέχωφ και τα μυθιστορήματα *Quo Vadis?* και *Οι ιππότες του Σταυρού* του πολωνού συγγραφέα Ερρίκου Σιέγκεβιτς· επίσης μεταφράζει τα έργα *The Invisible Man* του H.G. Wells, *Ben-Hur: A Tale of the Christ* του Lew Wallace, *Dracula* του Bram Stoker κ.ά.

Από το 1882, που ξεκίνησε το μεταφραστικό στάδιό του, μέχρι τον Μάρτιο του 1908 που επιστρέφει οριστικά στη Σκιάθο, ο Παπαδιαμάντης επισκέφτηκε 5-6 φορές την γενέτειρά του. Οι επισκέψεις αυτές κατά κανόνα διαρκούσαν μερικούς μήνες· πήγαινε στο νησί γύρω στο Πάσχα ή το καλοκαίρι κι επέστρεφε στην Αθήνα κατά το φθινόπωρο. Εξαίρεση, κατά την οποία διαχειμάζει στη Σκιάθο, ήταν η επίσκεψη των ετών 1903-1904: πηγαίνει τον Ιούνιο και παραμένει σχεδόν ενάμιση χρόνο. Κατά την διαμονή αυτή μετέφρασε την ***Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*** του **Τόμας Γκόρντον.**

Στην Αθήνα ο Παπαδιαμάντης **νοίκιαζε φτωχικά δωμάτια,** «χαμόγεια», στις αυλές της συνοικίας του Ψυρρή, όπως εκείνο που περιγράφει στο αφήγημα «Το ζωντανό κιβούρι μου». Πηγαίνει εκεί μόνο για να κοιμηθεί. Μοιράζει τον χρόνο του στα γραφεία των εφημερίδων, στις μπακαλοταβέρνες και τα καφενεία γύρω από του Ψυρρή και το Θησείο και στις αγρυπνίες στον ναΐσκο του Αγίου Ελισσαίου της οδού Άρεως, όπου ψέλνει. Με τους συναδέλφους του, τους λογίους των Αθηνών, ανταλλάσσει λιγοστές κουβέντες στο γραφείο αλλά δεν έχει ιδιαίτερες κοινωνικές σχέσεις· δεν συχνάζει στα φιλολογικά καφενεία και σαλόνια των Αθηνών.

Με **τον λογοτέχνη Γιάννη Βλαχογιάννη,** αρκετά νεότερό του (1867-1945) καταγόμενο από την Ναύπακτο, πρωτογνωρίστηκε στην *Εφημερίδα* του Αριστείδη Ρούκη. Αργότερα, κατά την δεκαετία του 1900, η γνωριμία τους θα εξελιχθεί σε αδελφική φιλία. Ο Βλαχογιάννης αναφέρει ότι από το 1903 βλέπονταν συχνά, όταν βρίσκονταν κι οι δύο στην Αθήνα.

«Αναίρεσις» του Νικολάου Σπηλίαδη- Η πρώτη σελίδα της μετάφρασης του έργου Refutation του Νικολάου Σπηλιάδη.- Η σελίδα τίτλου του αγγλικού πρωτοτύπου.

Κατά το πρώτο εξάμηνο του 1903 ο Παπαδιαμάντης δημοσίευσε σε συνέχειες στο περιοδικό *Παναθήναια* τη ***Φόνισσα*.** Το έργο εδραίωσε τη φήμη του, αλλά οι συνθήκες της ζωής του παραμένουν δύσκολες. Μια προσπάθειά του, το προηγούμενο έτος, να εκδώσει σε βιβλίο τα διηγήματά του (τα «Θαλασσινά ειδύλλια», όπως τα ονόμαζε) είχε ναυαγήσει, όπως η παλαιότερη του 1891. Την περίοδο αυτή ο Βλαχογιάννης, που ενδιαφερόταν για τη διάσωση τεκμηρίων της νεότερης ιστορίας μας και αγόραζε παλαιά έγγραφα, του αναθέτει να μεταφράσει ένα χειρόγραφο που είχε αποκτήσει. Ήταν ένα ανέκδοτο έργο του **Νικολάου Σπηλιάδη** (γραμματέα του Καποδίστρια), γραμμένο στα γαλλικά, με τίτλο ***Refutation* (*Αναίρεσις*).**

Με το έργο αυτό ο Σπηλιάδης ανασκεύαζε έργο του Γερμανού παιδαγωγού **Φρίντριχ Τίερς** (ή Ειρηναίου Θειρσίου), *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration* (*Περὶ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς ἀποκατάστασιν αὐτῆς*) που είχε εκδοθεί στα γαλλικά σε δύο τόμους το 1833. Ο Παπαδιαμάντης μετέφρασε έναντι αμοιβής το έργο και το παρέδωσε.

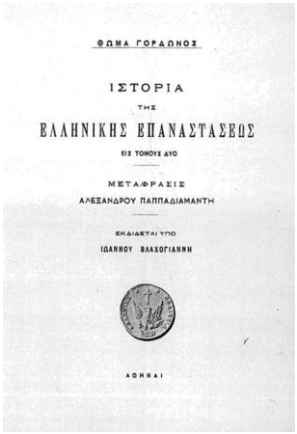
Ο Βλαχογιάννης του ανέθεσε κατόπιν να μεταφράσει το έργο ***History of the Greek Revolution*** του Thomas Gordon**[1]** και συμφώνησαν να εργαστεί στη Σκιάθο. Οι γονείς του Παπαδιαμάντη είχαν πεθάνει από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας. Στο πατρικό ζούσαν οι τρεις ανύπαντρες αδελφές του και στο διπλανό σπίτι η μόνη παντρεμένη, η Ουρανία, με την οικογένειά της. Αργότερα ο Βλαχογιάννης θα αφηγηθεί:

«[…] τοῦ εἶπα ν᾽ ἀρχίσει στὴ Σκιάθο νὰ μεταφράζει καὶ θὰ τοῦ στέλνω μ᾽ ὅλη τὴ δική μου στενοχώρια (μὲ μαθήματα ἰδιωτικὰ ζοῦσα κι ἐγώ, φτωχὸς δάσκαλος) ὅ,τι μποροῦσα κάθε μῆνα γιὰ νὰ οἰκονομιέται καὶ νὰ μένει στὸ νησί. Μποροῦσε ἐκεῖ νὰ περνάει ὑποφερτά, ἅμα μάλιστα ἐρχότανε καλὴ λ α δ ι ά (εἶχε λίγες ἐλιὲς ἐκεῖ μὲ τὶς φτωχοῦλες τὶς ἀδερφές του)».

Τον Ιούνιο του 1903 ο Παπαδιαμάντης φτάνει στη Σκιάθο, ύστερα από πενταετή απουσία, με τους δύο τόμους στις αποσκευές του. Συναντιέται με παλιούς φίλους στα καφενεία της προκυμαίας, ακολουθεί τους πανηγυριστές στις εξοχές και στα ξωκλήσια, όπου ψέλνει, και αφήνει να περάσει το καλοκαίρι χωρίς να καταπιαστεί με τη μετάφραση.

Ο Βλαχογιάννης στην Αθήνα, κατά τη συνήθεια της εποχής, τυπώνει μια δίφυλλη αγγελία, αναζητώντας συνδρομητές που θα χρηματοδοτήσουν την έκδοση:

«[…] ἀγγέλλω [ἔγραφε] τὴν προσεχῆ ἔκδοσιν τοῦ πολυτίμου συγγράμματος τοῦ Γόρδωνος κατὰ μετάφραση φιλοτεχνηθεῖσαν χάριν ἐμοῦ ὑπὸ τοῦ ἐξόχου λόγου φίλου μου κ. Ἀλεξάνδρου Παππαδιαμάντη, θαθέος γνώστου τῆς Ἀγγλικῆς γλώσσης καὶ ἀριστοτέχνου χειριστοῦ τῆς Ἑλληνικῆς. Ἡ μετάφρασις τοῦ ὅλου ἔργου θὰ ἀποτελέσῃ δύο τόμους ἐξ 600 ἕως 700 σελίδων ἕκαστον, σχήματος μεγάλου ὀγδόου. Ἡ συνδρομὴ τῶν δύο τόμων προπληρωμένη εἶναι δραχμαὶ 15. Πᾶσα αἴτησις ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἐκδότην Ἰωάννην Βλαχογιάννην, εἰς Ἀθήνας.»

ΘΩΜΑ ΓΟΡΔΩΝΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ ΔΥΟ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

ΑΘΗΝΑΙ

Η πρώτη σελίδα της δίφυλλης αγγελίας του 1903.

Έχουν σωθεί αρκετές επιστολές του Παπαδιαμάντη προς τον Βλαχογιάννη, οι οποίες ρίχνουν αρκετό φως στις συνθήκες της εργασίας του, αλλά από τις επιστολές του Βλαχογιάννη ελάχιστες σώθηκαν[2] και ορισμένες πτυχές παραμένουν αδιευκρίνιστες. Στις αρχές του φθινοπώρου ο Παπαδιαμάντης λαμβάνει ένα ποσό έναντι καθώς και αγγελίες για να εγγράψει συνδρομητές στη Σκιάθο. Αποφασίζει να στρωθεί στη δουλειά και στις 6 Σεπτεμβρίου 1903 γράφει: ***«Αἱ ἀγγελίαι, ὅπως καὶ τὰ χρήματα, θὰ μοῦ χρησιμεύσουν ὡς μαστίγιον, διότι, ἕνεκα τῶν περιστάσεων, τὸ θέρος ὀλίγον ἐπροχώρησα εἰς τὸν Γόρδωνα· τώρα ὅμως τὸ ἔβαλα ἐμπρός, καί, ἂν πρόκειται ν᾽ ἀρχίσῃ νὰ τυπώνεται, ἐντὸς δύο ἑβδομάδων θὰ ἔχω ἑκατοντάδας χειρογράφων νὰ σοῦ στείλω».***

Στις 2 Ιανουαρίου του 1904 έχει ολοκληρώσει τη μετάφραση του πρώτου τόμου. Νωρίτερα, κατά τα μέσα Δεκεμβρίου, είχε στείλει με συγγενείς του στον Βλαχογιάννη ένα μέρος των χειρογράφων. Σύμφωνα με τα γραφόμενα του Παπαδιαμάντη, η καθημερινή εργασία του ήταν πεντάωρη (έχει πόνους στα χέρια και δεν μπορεί να δουλέψει περισσότερο) και την διέκοπτε κατά τις Κυριακές και τις γιορτές. Γράφει ότι για τον πρώτο τόμο δούλεψε συνολικά 65 ημέρες.

Ο Βλαχογιάννης τον πιέζει να τελειώσει γρήγορα αλλά στις αρχές του Φεβρουαρίου ο Παπαδιαμάντης δέχεται ένα μεγάλο πλήγμα: παραφρόνησε ο μοναδικός αδελφός του, ο Γιώργος, που ζούσε με την δεύτερη σύζυγό του και τα πέντε ανήλικα παιδιά του στην Πορταριά, άνθρωπος με παρορμητικό χαρακτήρα και ταραχώδη βίο. Στις 13.2.1904 ο Παπαδιαμάντης γράφει από τον Βόλο:

«Ὁ ἀδελφός μου, ὁ ἐν Πορταριᾷ Δημογραμματεύς, ἔπαθε τὰς φρένας, καὶ ἀνάρπαστος ἔγεινα,* […] *ὅπως ἔλθω νὰ φροντίσω δι᾽ αὐτόν.Ἔχει πέντε παιδιά…. Ἡ μετάφρασις τοῦ Γόρδωνος ἔχει φθάσει εἰς τὰ 3/4* […] *καὶ θὰ τὴν εἶχα τελειώσει* […]*, ἂν δὲν ἐνέσκηπτε τὸ δυστύχημα περὶ οὗ ἐν ἀρχῇ εἶπα».

Ο Γιώργος απολύεται από την θέση του και έρχεται οικογενειακώς στη Σκιάθο. Όταν η μετάφραση ολοκληρώνεται τον Μάρτιο, ο Παπαδιαμάντης ζητά χρήματα για να την ταχυδρομήσει συστημένη, αλλά δεν τα λαμβάνει. Το καλοκαίρι η αλληλογραφία των δύο φίλων διακόπτεται. Στις 6 Σεπτεμβρίου 1904 ο Παπαδιαμάντης γράφει:

«Τί γίνεσαι; Ἐγὼ ἐκόλλησα ἐδῶ ἐν δυστυχίᾳ, καὶ δὲν εἰξεύρω ἂν θὰ ἔλθω γρήγορα εἰς τὰς Ἀθήνας. Δὲν ἔχω λεπτὰ οὔτε διὰ νὰ σοῦ στείλω ταχυδρομικῶς ἐκεῖνα τὰ 1400 χειρόγραφα καὶ τοὺς 2 τόμους. Στεῖλέ μου λεπτὰ διὰ νὰ μπορέσω νὰ σοῦ τὰ στείλω».

Τελικά παρέδωσε ο ίδιος τα χειρόγραφα και τους τόμους του πρωτοτύπου, όταν κατά τα τέλη Οκτωβρίου του 1904 πήγε στην Αθήνα να αναζητήσει εργασία. Την τελευταία αυτή μετάβαση μνημονεύει στο διήγημα «Νεκράνθεμα»:

«…Φεῦ! Τίς μοι δώσει ὕδωρ, καὶ δάκρυα; Ἀπὸ τὸν τόπον ἐκεῖνον τῆς δοκιμασίας, καὶ τὸν τόπον τῆς μικρᾶς ἀναψυχῆς, ἦλθα εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης – ὅπου ἀπὸ πολλοῦ σύρω τὸν σταυρόν μου, μὴ ἔχων πλέον δυνάμεις νὰ τὸν βαστάζω – εἰς τὴν πόλιν τῆς δουλοπαροικίας καὶ τῶν πλουτοκρατῶν.Ἔφθασα εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν 28 Ὀκτωβρίου. **[…]** ***Καὶ ὀλίγους μῆνας ὕστερον, τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα, λευκὴν καὶ μυροβολοῦσαν μὲ τὸ «Χριστὸς Ἀνέστη», ἐσβήνετο, ἀφήσας τόσην ὀρφάνιαν ξοπίσω του, ὁ ταλαίπωρος ἀδελφός μου».***

Γιατί άραγε ο Βλαχογιάννης, που πρώτα πίεζε, δεν έσπευσε να στείλει τα ταχυδρομικά έξοδα, ώστε να παραλάβει από την άνοιξη τη μετάφραση; Οι σχετικές επιστολές του δεν έχουν σωθεί· πιθανόν η ολιγωρία του να σχετιζόταν με την έναρξη της δημοσίευσης, το καλοκαίρι εκείνο του 1904, των απομνημονευμάτων του **Μακρυγιάννη** στην εφημερίδα *Ακρόπολη*. Ο Βλαχογιάννης είχε ανακαλύψει το χειρόγραφο του στρατηγού, το οποίο με επίπονη εργασία μετέγραψε κατά τα προηγούμενα έτη· η δημοσίευση της *Ακροπόλεως*, που συνεχίστηκε και τους φθινοπωρινούς μήνες, προξένησε αίσθηση και κίνησε το ενδιαφέρον των εκδοτών. Κατά τα επόμενα έτη ο Βλαχογιάννης ασχολήθηκε με την ετοιμασία της έκδοσης των δύο τόμων του Αρχείου Μακρυγιάννη. Όταν κυκλοφόρησαν το 1907, ο επιμελητής είχε ήδη δρομολογήσει την επόμενη, μακρά και επίμοχθη εργασία του, την έκδοση του Χιακού αρχείου, για την οποία ταξίδεψε στην Αλεξάνδρεια και το Λονδίνο προκειμένου να εξασφαλίσει χορηγίες από εύπορους Χιώτες εμπόρους. Τον Ιούνιο του 1907 ο Βλαχογιάννης έγραφε από το Λονδίνο στον Αλέξανδρο Πάλλη:

«Ὁ λόγος ποὺ ἦρθα στὴ Λόντρα εἶναι γιὰ μένα πολὺ σπουδαῖος. Ἐδῶ καὶ δυὸ τρία χρόνια ηὗρα στὴν Ἀθήνα τὸ ἱστορικὸ ἀρχεῖο τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Χίων ποὺ ἔλαβε σπουδαῖο μέρος στὰ ἐθνικὰ πράγματα ἀπὸ τὸ 1822-1862. Ἐγὼ δὲν περιμένω νὰ τελειώσω μιὰ δουλειὰ γιὰ νὰ ἀρχίσω τὴν ἄλλη. Λοιπόν, μόλις ἔβγαλα τὸ Ἀρχεῖο Μακρυγιάννη εἶμαι κιόλας ἕτοιμος νὰ καταπιαστῶ τὸ χιακὸ ἀρχεῖο. Προτίμησα αὐτὸ κι ὄχι ἄλλο τίποτα, γιατὶ αὐτὸ εἶναι ἐλπίδα πὼς θὰ μπορέσω νὰ τὸ τυπώσω».

Φαίνεται ότι λόγω των συγκυριών οι προτεραιότητές του άλλαξαν και η σχεδιαζόμενη έκδοση της *Ιστορίας* του Γόρδωνος, για την οποία ίσως δεν είχε υπάρξει ικανοποιητική ανταπόκριση από συνδρομητές και χορηγούς, παραμερίστηκε.

Ο Παπαδιαμάντης παράδωσε το φθινόπωρο του 1904 την εργασία, εξοφλήθηκε σταδιακά από τον Βλαχογιάννη και δεν φαίνεται να τον απασχόλησε η τύχη των χειρογράφων του. Το 1905 εργάστηκε ως μεταφραστής στην εφημερίδα *Μεταρρύθμισις* καθώς και στη σειρά των εκλεκτών μυθιστορημάτων «Πανδώρα» των εκδοτών Μπεκ και Μπαρτ, αλλά η εργασία του διακόπτεται στις αρχές του 1906, καθώς για αρκετούς μήνες τα χέρια του είχαν σχεδόν παραλύσει από τους ρευματισμούς. Ο Βλαχογιάννης τον φιλοξενεί αρχικά στο σπίτι του στη Δεξαμενή και κατόπιν τού βρίσκει ένα δωμάτιο εκεί κοντά. Αργότερα θα αφηγηθεί:

«Στὰ παλιά του χρόνια, τὰ χρόνια τῆς πνευματικῆς του ἀκμῆς, ἦταν αὐτὸς τέλεια ἀπλησίαστος. Ὅταν ὅμως ἡ δυστυχία του ἔγινε ἀβάσταχτη, καὶ ἡ ζωή του βάσανο τυραννικὸ στὸ φριχτὸ δωμάτιο τοῦ Ψυρρῆ, καὶ τόνε σήκωσα μὲ τὸ στανιὸ καὶ τὸν ἀνέβασα στὸ σπίτι μου, στὴ Δεξαμενή, κι ἀργότερα τοῦ βρῆκα μικρό-φτηνὸ δωμάτιο σιμὰ στὸ δάσος τοῦ Λυκαβηττοῦ, καὶ τέλος τὸν παρουσίασα δειλὸν κι ἀνήσυχο στὸ καφενεδάκι τῆς Δεξαμενῆς, τότε πολλοὶ δεξαμενίτες λογιώτατοι, μπόρεσαν νὰ διπλαρώσουν τὸν ἀζύγωτον αὐτὸν βράχο, τὸν μοναχικὸ ποὺ φοβέριζε ἀπὸ μακριά του, τὸν Παπαδιαμάντη». **[3]**

Ο κάποτε «κρυψίβιος» Παπαδιαμάντης – όπως τον είχε αποκαλέσει ο Ιω. Καμπούρογλου – γίνεται αξιοθέατο της Δεξαμενής για τους λογίους των Αθηνών. **Η πολυσυζητημένη φωτογραφία του** και η αφήγηση του επεισοδίου της φωτογράφησης από τον Παύλο Νιρβάνα στο περ. *Παναθήναια* τον Οκτώβριο του 1906 έκανε μεγάλη αίσθηση. Δημοσιεύματα στον τύπο διαμαρτύρονται για το γεγονός ότι το έργο του παραμένει ανέκδοτο και οι υπεύθυνοι της Βιβλιοθήκης Μαρασλή αποφασίζουν να συμπεριλάβουν τα διηγήματά του στο εκδοτικό τους πρόγραμμα. Ο καταπονημένος συγγραφέας ζητά τη βοήθεια του φίλου του και τον περιμένει να επιστρέψει από το Λονδίνο για να τον βοηθήσει στην ετοιμασία της έκδοσης. Ο Γρηγόριος Μαρασλής πεθαίνει τον Μάιο του 1907 και η έκδοση των παπαδιαμαντικών διηγημάτων ματαιώνεται και πάλι. Στις 13 Μαρτίου του 1908 διοργανώθηκε η γνωστή εσπερίδα στην αίθουσα του «Παρνασσού», ο Παπαδιαμάντης έλαβε χρηματικό βοήθημα 500 δραχμών από τον πρίγκιπα Γεώργιο και μπόρεσε να επιστρέψει στη Σκιάθο.

Πηγαίνοντας στο νησί, κατά τα τέλη Μαρτίου, παίρνει και τους δύο τόμους της *Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως* του **Τζωρτζ Φίνλεϋ**,**[4]** και μέχρι το φθινόπωρο έχει ολοκληρώσει κι αποστείλει τη μετάφραση στον Βλαχογιάννη, που τον εξοφλεί σταδιακά με μικρά εμβάσματα.[5]

Η μετάφραση του Γκόρντον είχε ήδη μπει στο συρτάρι και ο Βλαχογιάννης ήταν απασχολημένος αλλού, αναρωτιέται λοιπόν κανείς για ποιο λόγο του αναθέτει να μεταφράσει και τη δεύτερη ιστορία. Σημαντικό κίνητρο θα ήταν η επιθυμία του να βοηθήσει τον φίλο του χωρίς να τον θίξει στη φιλοτιμία του, προσφέροντάς του εργασία και όχι ελεημοσύνη. (Ο Βλαχογιάννης έχει χαρακτηρίσει «ωμή κοινωνική διαπόμπεψη» την εορτή του «Παρνασσού» και έχει γράψει βαρείς χαρακτηρισμούς για ορισμένους από τους διοργανωτές).

Ο Βλαχογιάννης συνέχισε να εργάζεται για την έκδοση του Χιακού αρχείου αρκετά χρόνια μετά τον θάνατο του Παπαδιαμάντη. Δεν είχε πάντως εγκαταλείψει ολοσχερώς το σχέδιο να εκδώσει την ιστορία του Γόρδωνος. Με αφορμή τα εκατοντάχρονα της Ελληνικής Επανάστασης μίλησε για το ανέκδοτο χειρόγραφο **στον πρίγκιπα Νικόλαο.** Ο τελευταίος του γράφει στις 28 Ιανουαρίου 1922:

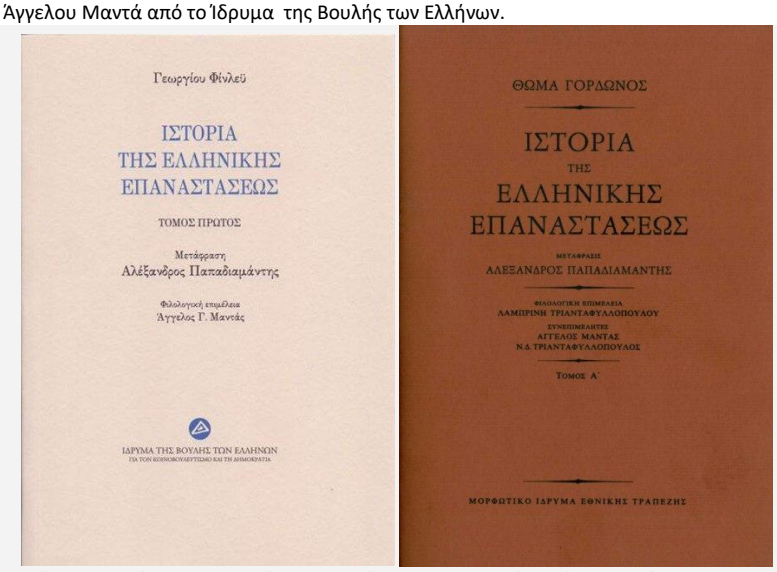
«Θυμᾶμαι τὴν ὁμιλία ποὺ μοῦ κάνατε γιὰ τὸ σύγγραμμα τοῦ Gordon καὶ γιὰ τὴν ἔξοχη μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη. Σᾶς ὑπόσχομαι πὼς μόλις μπῆ ἡ δουλειὰ τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑκατονταετηρίδος σὲ καλὸ δρόμο καὶ καταρτίσομε καὶ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν δημοσιευμάτων, νὰ ὑποδείξω τὴν ἀνάγκη τῆς δημοσιεύσεως τοῦ βιβλίου ποὺ θὰ συντελέση τόσο πολὺ στὴν ἀκριβὴ γνώση τοῦ ἀγῶνος τῆς Ἐλευθερίας. Ὡς τότε ὅμως δυστυχῶς, καθὼς καὶ γιὰ τὰ ἄλλα ζητήματα ποὺ ἔχετε μιλήσει, πρέπει νὰ κάνομε ὑπομονή».[6]

Το 1924 η πεντάτομη έκδοση του Χιακού αρχείου ολοκληρώνεται. Το επόμενο έτος ο Βλαχογιάννης, σε άρθρο του στην εφημερίδα *Πολιτεία*, μνημονεύει τις ανέκδοτες μεταφράσεις:

«… μεῖναν οἱ μεταφράσεις τῶν δύο βιβλίων ποὺ σημείωσα, τέσσεροι τόμοι, δουλειὰ μεγάλη ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Παπαδιαμάντη. Ποιὸς δὲ θυμᾶται ἐκεῖνα τὰ δάχτυλα, ποὺ εἶχανε βγάλει κάλους χοντρούς, βαστώντας τὴν πέννα καὶ γράφοντας; Ὁ ἄνθρωπος ὁ πιὸ πρωτότυπος ἤτανε γραμμένο του νὰ μεταφράζῃ, μεταφράζῃ… Τώρα τί νὰ τὰ κάμω αὐτὰ τὰ χειρόγραφα τοῦ πεθαμένου φίλου μου;»

Τα «χειρόγραφα του πεθαμένου φίλου» **έμειναν πολλές δεκαετίες ανέκδοτα.** Οι 4.524 χειρόγραφες σελίδες όλων των μεταφράσεων που εκπόνησε ο Παπαδιαμάντης για λογαριασμό του φίλου του**[7]** βρίσκονται στο Αρχείο Βλαχογιάννη, που δωρήθηκε στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (των οποίων ο Βλαχογιάννης υπήρξε ο πρώτος διευθυντής). **Τα τρία ιστορικά έργα εκδόθηκαν στον αιώνα μας:**

1. Η δίτομη *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως* του Γεωργίου Φίνλεϋ **εκδόθηκε το 2008** σε επιμέλεια Άγγελου Μαντά από το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Η δίτομη Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως του Γεωργίου Φίνλεϋ εκδόθηκε το 2008.- Η Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως του Θωμά Γόρδωνος.

1. Η *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως* του Θωμά Γόρδωνος **εκδόθηκε το 2015** από το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης.
2. Η ***Αναίρεσις*** του Νικολάου Σπηλιάδη, κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις «Ποταμός» το 2019, με επιμέλεια, προλεγόμενα και σχόλια του Γιώργου Καλπαδάκη.

Για τον Τόμας Γκόρντον και το ιστορικό έργο του μίλησε ήδη ο ακαδημαϊκός κ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης. Ο Παπαδιαμάντης μετέφρασε την ιστορία από την β’ έκδοση του 1844[8] σε 2000 χειρόγραφες σελίδες. Όπως αναφέρθηκε, η μετάφραση εκδόθηκε από το ΜΙΕΤ το 2015. Το πρωτότυπο έργο είναι δίτομο, αλλά η δική μας έκδοση έγινε σε τρεις τόμους. Συνεπιμελητές στην έκδοση είχα τον Άγγελο Μαντά και τον Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο. Την εισαγωγή έγραψε η Αγλαΐα Κάσδαγλη.

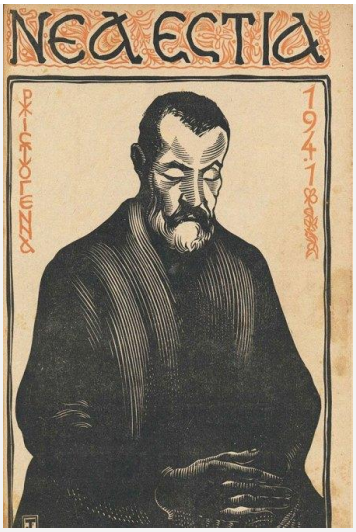
Ο πατέρας μου είχε αρχίσει να ετοιμάζει την έκδοση από τη **δεκαετία του 1990.** Είχε ολοκληρώσει την μεταγραφή του παπαδιαμαντικού χειρογράφου και έγραψε και τον πρόλογο. Το κείμενο είχε στοιχειοθετηθεί σε μονοτυπία, όμως η προσπάθεια καθυστέρησε για διάφορους λόγους και ματαιώθηκε μετά τον θάνατο του Εμμανουήλ Κάσδαγλη, που είχε την τυπογραφική επιμέλεια.

Το 2009 αναλάβαμε με τον αείμνηστο, πλέον, **Άγγελο Μαντά** να συνεχίσουμε το έργο. Με τη βοήθεια της προηγούμενης μεταγραφής, το κείμενο πληκτρολογήθηκε σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. **Δυο σημαντικοί λόγοι δυσκόλεψαν και καθυστέρησαν την έκδοση:**

Ο πρώτος ήταν **το πρόβλημα των κύριων ονομάτων.** Στο έργο συναντούμε μεγάλο πλήθος τοπωνυμίων και ονομάτων προσώπων, που συχνά στο αγγλικό κείμενο έχουν καταντήσει αγνώριστα, άλλοτε λόγω της δυσκολίας του Γκόρντον να διαβάσει σωστά τα ελληνικά χειρόγραφα που είχε στη διάθεσή του, άλλοτε λόγω του ανορθόδοξου τρόπου που επιλέγει για να τα αποδώσει στο αγγλικό αλφάβητο, άλλοτε λόγω τυπογραφικών λαθών του πρωτοτύπου (όχι σπάνιων, αφού οι Άγγλοι τυπογράφοι δεν ήταν εξοικειωμένοι με τα ονόματα αυτά).

Ο Παπαδιαμάντης δεν ήταν δυνατό να γνωρίζει όλα τα τοπωνύμια του ελλαδικού χώρου, των Ηγεμονιών, της Μικράς Ασίας, ούτε όλα τα ονόματα δευτερευόντων προσώπων που συναντούμε στο έργο. Δεν είχε άλλωστε αναλάβει να κάνει έρευνες και εξακριβώσεις. Αποδίδει τα ονόματα με βάση αυτό που διαβάζει στο αγγλικό. Κάποιες φορές παραθέτει στο περιθώριο την αγγλική γραφή και εικασίες του για την απόδοση. Γράφει στον Βλαχογιάννη ***«Εἰς τὰ περιθώρια σημειῶ τινας ἀπορίας, μάλιστα εἰς τὰ κύρια ὀνόματα».*** Αν ο τελευταίος είχε εκδώσει το έργο, θα έπρεπε να αφιερώσει αρκετό χρόνο στην επιμέλεια και στη διόρθωση των ονομάτων.

Ο δεύτερος λόγος ήταν η ανάγκη να εντοπιστούν και να διορθωθούν ορισμένες παραδρομές του μεταφραστή. Όπως προκύπτει από τις επιστολές του Παπαδιαμάντη, η μετάφραση γίνεται βιαστικά. Δεν είχε ελέγξει τα χειρόγραφά του, γιατί κάποιες απροσεξίες του γίνονται αντιληπτές με απλή ανάγνωση, όταν, λ.χ., γράφει «ἱστοὺς» αντί «φανοὺς» στο χωρίο «ὑψώσαντα ἕκαστον τέσσαρας ἢ πέντε ἱστοὺς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ἱστῶν». Υπάρχουν όμως και λάθη που δεν γίνονται αμέσως αντιληπτά με την ανάγνωση του κειμένου και συνεπώς έπρεπε να γίνει διεξοδική αντιπαραβολή με το πρωτότυπο. Για παράδειγμα σ᾽ ένα σημείο γράφει *τρεῖς ἱππεῖς* ἀντὶ *τριακόσιοι ἱππεῖς (300 horsemen*), κάπου γράφει *ἀριστερόθεν* αντί *δεξιόθεν* κι αλλού *βορειοδυτικὴν* αντί *βορειανατολικὴν* κ.ά. Δεδομένου ότι το έργο αφορά ιστορικά γεγονότα, θεωρήσαμε απαραίτητο να εντοπίσουμε και να διορθώσουμε τέτοιας λογής λάθη· πρόκειται για μικρές επεμβάσεις των επιμελητών που δεν αλλοιώνουν το μεταφραστικό ύφος.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, «Αφιέρωμα». Νέα Εστία, (Χριστούγεννα 1941) – Ξυλογραφία Τάσσος.

Αν παραβλέψουμε τις σποραδικές αυτές απροσεξίες, διαπιστώνουμε ότι ο Παπαδιαμάντης μεταφράζει με ευσυνειδησία και ακρίβεια το κείμενο. Οι σημειώσεις του στο περιθώριο, οι οποίες απευθύνονται στον Βλαχογιάννη ή τον τυπογράφο ποικίλλουν. Συνήθως σημειώνει ερωτήματα για τα κύρια ονόματα, κάποτε προτείνει εναλλακτικές γραφές (λ.χ. έχει γραψει «πυργίσκους ἀντιβομβικος» και στο περιθώριο προτείνει «ἢ ἄς γραφῆ ἀντέχοντας εἰς τας βόμβας»), άλλοτε δίνει οδηγίες για να μην του μεταβάλουν ορισμένες γραφές· υπογραμμίζει, λ.χ. ότι γράφει «Αἰκατερίνα μὲ ἄλφα» και «τόν Πίνδον» σε αρσενικό γένος και δικαιολογεί φαινομενικά ανακόλουθες συντάξεις γράφοντας «κατὰ τὸ νοούμενον, οὕτως εἶνε τὸ ὀρθόν».

Εκτεταμένες παραλείψεις δεν συναντούμε. Στο Παράρτημα της Εισαγωγής αποδίδει συνοπτικά κάποιους στατιστικούς πίνακες (θεωρώντας ίσως περιττές τις αναλυτικές πληροφορίες) και σε κάποιες άλλες περιπτώσεις αποδίδει επίσης συνοπτικά λεπτομερείς περιγραφές της κατάστασης του πυροβολικού και των στρατιωτικών οχυρώσεων (μάλλον επειδή τον δυσκολεύει η εξειδικευμένη ορολογία). Παραλείπει επίσης τη μετατροπή των χρηματικών ποσών σε στερλίνες, θεωρώντας, εύλογα, ότι δεν ενδιαφέρει τους Έλληνες αναγνώστες. Δεν συναντούμε παραλείψεις που να οφείλονται σε διάθεση λογοκρισίας και κατά κανόνα δεν συναντούμε αντιρρητικές σημειώσεις.

Αναφέρω εν παρενθέσει ότι **η πρώτη απόπειρα μετάφρασης** του έργου στα ελληνικά είχε γίνει το 1849 από τον πολιτικό και νομικό Στυλιανό Ι. Κασιμάτη. Κυκλοφόρησαν όμως μόνο δύο φυλλάδια, συνολικά 192 σελίδες, που περιλαμβάνουν την Εισαγωγή και τα δύο πρώτα κεφάλαια. Εκεί συναντούμε εκτενέστατες σημειώσεις, με τις οποίες ο Κασιμάτης επιχειρεί να ανασκευάσει τις κρίσεις του Γόρδωνος και να υπερασπιστεί τον **Πετρόμπεη** και τους Μανιάτες, κι άλλα πρόσωπα. Απεναντίας ο Παπαδιαμάντης δεν διατυπώνει αντιρρήσεις και φαίνεται να μεταφράζει ασκανδάλιστος τις αυστηρές κάποτε κρίσεις του συγγραφέα για πράξεις και συμπεριφορές Ελλήνων. Η μόνη ουσιαστική αντίρρηση που διατυπώνει αφορά την Βυζαντινή αυτοκρατορία. Όταν ο Γκόρντον μιλά υποτιμητικά στην εισαγωγή, ο μεταφραστής υποσημειώνει: ***«Ὁ συγγραφεὺς ἀνήκει εἰς χρονικὴν περίοδον ὁπότε εὐσυνείδητοι ἔρευναι δὲν εἶχον διασκεδάσει τὴν ὑπερβάλλουσαν καὶ ἄδικον προκατάληψιν κατὰ τοῦ Βυζ. Κράτους*».**

Το ότι ο Παπαδιαμάντης μεταφράζει βιαστικά και για βιοποριστικούς λόγους δεν σημαίνει ότι το έργο τον αφήνει αδιάφορο. Σε επιστολή του λίγο πριν τελειώσει τη μετάφραση του α' τόμου έγραφε στον Βλαχογιάννη «*Τὸ ἔργον εἶναι σπουδαῖον καὶ τὸ ἐπόνεσα*». Το ενδιαφέρον του για τα ιστορούμενα, το φανερώνει επισημαίνοντας με κάποιο σημάδι στο περιθώριο, διάφορα χωρία που του φαίνονται αξιοσημείωτα.

Επισημαίνει, λ.χ., ένα χωρίο που αφορά τις εμφύλιες συγκρούσεις στην Πελοπόννησο: ***«[…] καὶ διάφοροι ἀψιμαχίαι συνεκροτήθησαν, μετ' ὀλιγίστης ὅμως αἱματοχυσίας, διότι ἦτο πάλι μᾶλλον χρημάτων καὶ ῥαδιουργίας ἢ τοῦ ξίφους· οἱ στρατιῶται, ἀδιάφοροι πρὸς τὰ πάθη τῶν ἀρχηγῶν των, ἐν γένει ἐπυροβόλουν εἰς τὸν ἀέρα, καὶ οἱ αἰχμάλωτοι οἱ συλλαμβανόμενοι, ἐν τῇ πράξει ἀπηλευθεροῦντο».***

Ένα άλλο χωρίο αφορά αιχμαλώτους που αποκεφαλίστηκαν: ***«Εἷς τούτων Ἰταλός, ὁ ἄλλος Ἕλλην ὑπολοχαγὸς τοῦ πυροβολικοῦ ὀνόματι Ἴβος, ὡραιότατος νέος. Ὁ Σερασκέρης τοῦ ἔκαμε μεγάλης προσφοράς, ἐὰν ἤθελε ν' ἀλλάξῃ τὴν θρησκείαν του, ἀλλ' ὁ νέος ἔκαμε τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, κ' ἐξέφρασε φρίκην πρὸς τὴν πρότασιν».***

Άξιο σημείωσης θεώρησε και το εξής:

«Ἐπὶ ἓξ ὥρας θανασίμου ἀγωνίας, ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐκάθητο εἰς τὸν θαλαμίσκον, κρατῶν πιστόλιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὸ ὄνειδος τοῦ νὰ σταλῇ δέσμιος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν· δὲν ἐξεστόμιζε λέξιν, ἐκτὸς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν βραχεῖαν φράσιν παραστατικὴν τῆς ματαιότητος πάσης φιλοδοξίας, καὶ ἐκφράζουσαν τὴν ἀπόφασιν, ἐὰν ἐπέζη, ν' ἀποσυρθῇ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον· αἴσθημα τόσον παροδικὸν ὅσον καὶ ὁ κίνδυνος».

Αρκετά από τα χωρία που έχει σημειώσει αφορούν περιστατικά έκτακτης τόλμης ή αυτοθυσίας. Οι επισημάνσεις πυκνώνουν ιδιαίτερα στην αφήγηση της πολιορκίας και της **εξόδου του Μεσολογγίου.** Μεταξύ άλλων επισημαίνει:

«[…] ***μία βόμβα πεσοῦσα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, διέρρηξε τὸ λιθόστρωτον καὶ ἀνεκάλυψεν ἄγνωστον πηγὴν ὕδατος, ἥτις ἐδρόσισε τὴν δίψαν τῶν κατοίκων, περιελθόντων ἤδη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ πίνωσιν ἀπὸ τοὺς βάλτους· τοὺς ἐνέπνευσε δὲ ἐνθουσιασμόν, ἀποδώσαντας τὸ θαῦμα εἰς τὴν Θείαν Πρόνοιαν».***

Αργότερα γράφει στο διήγημα «Ἀγάπη στὸν Κρεμνό»: ***«ὅστις διεξέλθῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος τοῦ φιλέλληνος στρατηγοῦ Γόρδωνος, θὰ μάθῃ ἀπὸ ξένον ἀξιόπιστον μάρτυρα τί συνέβη εἰς τὸ Ἀνατολικόν, οὐ μακρὰν τοῦ Μεσολογγίου, ὅταν οἱ πολιορκούμενοι Ἕλληνες ἐλιποψύχουν δι' ἔλλειψιν νεροῦ. Βόμβα δὲ πεσοῦσα καὶ κτυπήσασα εἰς τὸν τοῖχον τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων, ἔκαμε ν' ἀναβλύσῃ ἄφθονος πηγὴ κρύου νεροῦ ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀρχαγγέλου. Καὶ οἱ γενναῖοι ἔλαβαν θάρρος, καὶ δὲν ἐσυνθηκολόγησαν».***

Πρόκειται, εξ όσων γνωρίζω για τη μοναδική περίπτωση που ο Παπαδιαμάντης μνημονεύει σε διήγημά του κάποιο από τα πολυάριθμα βιβλία που μετέφρασε.

Μουσείο Παπαδιαμάντη. Δωμάτιο του σπιτιού του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη στη Σκιάθο (σήμερα μουσείο). Φωτ. Μουσείο Παπαδιαμάντη.

Ο νεότερος αναγνώστης, που δεν είναι εξοικειωμένος με τη γλώσσα του Παπαδιαμάντη, θα αναρωτηθεί ίσως γιατί να διαβάσει μια μετάφραση που τη βαραίνουν τόσα χρόνια· τη στιγμή μάλιστα που μπορεί να διαβάσει το έργο σε απόδοση στην σύγχρονη γλώσσα, αφού το 2010, προτού δηλαδή εκδοθεί η μετάφραση του Παπαδιαμάντη, είχε κυκλοφορήσει η μετάφραση της Αλεξάνδρας Κοτσώνη από τις εκδόσεις Αρχιπέλαγος. Ο Βλαχογιάννης είχε χαρακτηρίσει την μετάφραση του φίλου του «έξοχη»·

γοητευμένος από την παπαδιαμαντική γλώσσα είχε δηλώσει κι ο μακαρίτης Εμμανουήλ Κάσδαγλης, όταν πρωτοδιάβασε το έργο. Ο αναγνώστης που θα επιχειρήσει να διαβάσει το έργο στη «δύσκολη» για τους νεότερους αναγνώστες γλώσσα του Παπαδιαμάντη αποζημιώνεται από την χάρη ενός κειμένου που φέρει την σφραγίδα της ιδιοφυΐας του μεταφραστή.

Υποσημειώσεις

---

[1] *History of the Greek Revolution, and of the Wars and Campains Arising from the Struggles of the Greek Patriots in Emancipating their Country from the Turkish Yok*e. By the late Thomas Gordon, F.R.S. of Mintlaw, in Cairness, Aberdeenshire, General of a Division of the Greek Army, and a Zealous Promoter of the Cause. Second Edition. In Two Volumes. William Blackwood, Edinburgh; and T. Cadell, Strand, London. MDCCCXLIV.

[2] Από την συνολική αλληλογραφία των δύο φίλων των ετών 1903-1909 σώζονται 27 επιστολές του Παπαδιαμάντη και 4 του Βλαχογιάννη.

[3] Ι. Βλαχογιάννης, «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Ο άνθρωπος», εφημ. Πολιτεία, 13.9.1925, σ. 5.

[4] Πρόκειται για τους δύο τελευταίους τόμους του επτάτομου έργου *A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time, B.C. 164 – A.D. 1864* , που εκδόθηκε μετά τον θάνατο του George Finley σε επιμέλεια H. F. Tozer.

[5] Όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του, ο Παπαδιαμάντης είχε αρχίσει να μεταφράζει τον Φίνλεϋ από το 1907 στην Αθήνα, αλλά είχε διακόψει όταν έλαβε την παραγγελία του περιοδικού *Νέα Ζωή* για τα «Ρόδιν᾽ ακρογιάλια».

[6] Άγγελος Ν. Παπακώστας, «Από την αλληλογραφία του Γιάννη Βλαχογιάννη. Ανέκδοτα γράμματα του Πρίγκιπος Νικολάου και διαφόρων πολιτικών προσώπων», *Νέα Εστία*, τόμ. 58, τχ. 676 (1.9.1955) 1155-1156.

[7] Στις σελίδες αυτές, εκτός από τα τρία έργα που αναφέρθηκαν, περιλαμβάνονται και 99 σελίδες με την αρχή της μετάφρασης του έργου του Θειρσίου, το οποίο αναιρεί ο Σπηλιάδης, καθώς και η μετάφραση ενός άρθρου με τίτλο «Αι Ελληνικαί αποικίαι εν Αγγλία». Την περιγραφή των χειρογράφων έχουν κάνει οι καθηγητές Γιώργος Χριστοδούλου και Φώτης Δημητρακόπουλος στο βιβλίο τους *Φύλλα εσκορπισμένα. Τα παπαδιαμαντικά αυτόγραφα. Γνωστά και άγνωστα κείμενα* (εκδ. Καστανιώτης 1994).

[8] Η α’ έκδοση του πρωτότυπου έργου είχε γίνει το 1832.

Λαμπρινή Τριανταφυλλοπούλου,

φιλόλογος, επιμελήτρια της «Ιστορίας» του Γκόρντον.

https://www.youtube.com/watch?v=NRUvaV8ZQ2w